

mevzu

sosyal bilimler dergisi | journal of social sciences

e-ISSN 2667-8772

mevzu, İslamî İlimler Özel Sayısı/ Special Issue on Islamic Sciences 2023, s. Ö1: 397-427

İrem Belde Miydi Yoksa Kabile Mi? Tefsirde Nazarî Yöntemin İmkânı
A Town or A Tribe? The Possibility of Theoretical Method in Tafsîr

Sümeyye SEVİNÇ

Dr. Öğr. Üyesi, Kutahya Dumlupınar Üniversitesi
İslami İlimler Fakültesi Tefsir ABD,
Assistant Professor, Kutahya Dumlupınar University,
Faculty of Islamic Sciences, Department of Tafsîr
sumeyye.sevinc@dpu.edu.tr

ORCID: 0000-0002-3083-6453

DOI: 10.56720/mevzu.1346760

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Date Received: 20 Ağustos / August 2023

Kabul Tarihi / Date Accepted: 26 Eylül / September 2023

Yayın Tarihi / Date Published: 15 Ekim / October 2023

Yayın Sezonu / Pub Date Season: Özel Sayı / Special Issue

Atıf / Citation: Sevinç, Sümeyye. “İrem Belde Miydi Yoksa Kabile Mi? Tefsirde Nazarî Yöntemin İmkânı”. *Mevzu: Sosyal Bilimler Dergisi*, Ö1: İslamî İlimler Özel Sayısı (Ekim 2023): 397-427. <https://doi.org/10.56720/mevzu.1346760>

İntihal: Bu makale, ithenticate yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir.
Plagiarism: This article has been scanned by ithenticate. No plagiarism detected.
web: <http://dergipark.gov.tr/mevzu> | <mailto:mevzusbd@gmail.com>

Copyright © CC BY-NC 4.0

Öz

İlimler tasnifinde naklî ilimler arasında addedilen tefsir açısından dil ve rivayet, müfessirlerin yorumlarını ortaya koyarken müracaat ettikleri başlıca veri kaynaklarıdır. Ancak tefsirin tedvin edilmesinden sonra telif edilen eserlerdeki bazı bilgiler, erken dönemde müfessirlerin yaptıkları yorumların önüne geçmiştir. Bu araştırmada söz konusu durumun örneklerinden birini incelemek üzere Fecr sûresinde geçen İrem kelimesi incelenmiştir. Kelimeye gerek dilsel açıdan gerekse lafız ve anlam açısından farklı anlamlar yüklenmesine rağmen kelimenin anlamı “şehir” olarak yaygınlaşmıştır. Oysa muteber tefsir kaynaklarında kelimenin “kabile” anlamına geldiğine dair tercihler söz konusudur. Bu araştırmada tefsir rivayetlerinin hadis, dil ve tarihten de istifade ederek nazarî bir yöntemle tahlil edilmesine yönelik bir hazırlık yapılması amaçlanmaktadır. Araştırmanın ilk aşamasında kelime hakkındaki tefsirlerdeki veriler dilsel ve kronolojik ölçütlere göre tasnif edilmiştir. Bu aşamada eserlerde geçen tekrar içerikli bilgiler bir araya getirilmiştir. Ardından ikinci aşamada bu verilerin değerlendirilmesi yapılmıştır. Araştırma esnasında doküman inceleme, tarihi araştırma ve yorumlayıcı içerik analizi yöntemleri kullanılmıştır. Araştırma neticesinde sonradan kabul gören bazı tefsir yorumlarının, erken dönemlerde daha farklı bir ya da birden daha fazla anlam ifade edecek şekilde anlaşılabilirdiği tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Tefsir, Rivayet, Nazarî Yöntem, İrem, Âd.

Abstract

Language and narration are two of the main sources of data that commentators refer to in their interpretations. Nevertheless, some of the data found in the works compiled after the tafsir was edited the observations made by the early commentators. The word “İrem” in Surah al-Fajr is examined in this research to investigate one of the examples of this predicament. The meaning of the word has become widespread as “city” despite the different meanings attributed to the word both linguistically and in terms of wording and meaning. However, there are preferences in the authoritative sources of tafsir that the word means “tribe”. The goal of this research is to prepare for the theoretical examination of tafsir narrations by the use of hadith, language, and history. The facts in the tafsirs on the word were categorised according to lin-

guistic and chronological criteria in the first stage of the study. This data was then analyzed in the second stage. During the research, document analysis, historical research, and interpretative content analysis techniques comparative methodologies were applied. The study revealed that several tafsir interpretations that were later adopted could have had more than one or a different meaning in the earlier ages.

Keywords: Tafsir, Rivayah, Theoretical Method, Irem, Aad.

Giriş

Tefsirin temel argümanlarından olan rivayetler, Kur'ân-ı Kerim'deki geçmiş kavimlerin kıssaları hakkında zikredilen âyetlerin yorumlanmasında müracaat kaynağıdır. Âyetleri anlama konusunda bu rivayetlerin önemli bir işlevi olduğu kadar söz konusu rivayetlerin sened ve metin açısından durumu da dikkate değerdir. Ancak tefsir eserlerinde rivayetlerin sıhhatinden ziyade yorumların çeşitliliğine odaklanılmıştır. Bu ise tefsir eserlerine güvenilir olmayan rivayetlerin girmesine neden olmuştur. Üstelik söz konusu rivayetlerin etkisiyle bazı âyetler hakkındaki erken dönemdeki yorumlar gözden kaçırılmış veya itibar görmemeye başlamıştır. Oysa tefsir eserlerinde âyetleri açıklamak üzere zikredilen rivayetlerin imkân nispetinde hadis ilmindeki gibi hassas bir değerlendirme sürecinden geçirilmesi beklenir. Ayrıca tefsirde rivayetlere bağlı olarak öne çıkan yorumlar ele alınırken dil ve tarihten de destek alınabilir. Böylelikle naklî addedilen tefsir ilmindeki rivayetler değerlendirilirken dil ve hadis ilimlerinin yanı sıra tarih ilminden de istifade etmek suretiyle nazarî bir analiz gerçekleştirilebilir. Daha açık bir ifade ile tefsirlerdeki rivayetler, sadece naklî değil aynı zamanda nazar, tahkik ve ta'lil yöntemleri¹ ile incelendiğinde tefsir yorumlarının daha nesnel bir şekilde değerlendirilmesi mümkün olabilir. Bu araştırmada tefsirlerdeki rivayetlerin nazarî yöntemle incelenmesine yönelik bir hazırlık yapılması amaçlanmaktadır. Bu minvalde Fecr sûresinin 7. âyetinde geçen "İrem" hakkında tefsir eserlerinde zikredilen rivayetler konu edilmektedir.

¹ Nazar kavramı ile nakil yönteminden farklı olarak bir mesele hakkında bakış açısı sunan ve muhakemeye dayalı olan aklî yöntem; tahkik ile verilerin doğruluğunun araştırılıp soruşturulması; ta'lil ile ise verilerin analizi kastedilmektedir.

Tefsir araştırmalarında gerek rivayetlerin değerlendirilmesi genelinde gerekse Fecr sûresi özelinde bazı çalışmalar bulunmaktadır. Buna göre tefsir rivayetlerinin değerlendirildiği çalışmalarda daha çok Kitâb-ı Mukaddes ve İsrâîliyât konusu üzerinde durulmaktadır. Bu hususta “Tefsirde Tahsis: Mukâtil b. Süleyman’ın Kitâb-ı Mukaddes’in Tahrifine Dair Âyetleri Hz. Muhammed’in Tebşiri Özelinde Yorumlaması” isimli makale, ilk dönem müfessirlerinin konuya bakışını ortaya koyması açısından dikkat çekicidir.² Diğer taraftan rivayetleri ele alan çağdaş dönem çalışmalarında bu rivayetler ya bir kusur sebebi olarak sunulmakta ya da mesele İslâm’ın daha önceki şariatlerle örtüştüğü hususlar açısından değerlendirilmektedir. Söz gelimi Muhammet Vehbi Dereli’nin *Tefsirde Yanılgı Sebepleri ve Bunlardan Korunma Yolları* adlı eseri, yanılgıların sadece rivayet değil modern yaklaşımlardan kaynaklanan sebeplerini de konu edinmektedir.³ Ancak söz konusu eserde rivayetlerden kaynaklanan yanılgıların ortadan kaldırılmasına yönelik sarih bir yorum bulunmamaktadır. Bu araştırmada rivayetlerdeki hataların nazarî yöntemin imkânlarından faydalanarak tashih edilmesi amaçlandığından araştırmamız konu ve amacı açısından söz konusu eserden farklıdır. Öte yandan “İrem” lafzı Kur’ân-ı Kerim’de tek yerde geçmektedir. Fecr sûresinde geçen bu kelimeye Kur’ân meal ve tefsirlerinde genellikle belde bazen de kavim olarak anlam verilmiştir. Konuyla ilgili akademik çalışmalarda sadece Fecr sûresinde değil Kur’ân’da farklı yerlerde zikredilen “fcr” kelimesine dair çalışmalar da mevcuttur. Buna örnek olarak “Kur’ân’da Geceye Dair Kavramlar ve Eylemler” makalesi dikkat çekmektedir.⁴ Ancak “İrem” lafzı söz konusu çalışmanın konusu dışında kalmaktadır. Fecr sûresi özelinde hazırlanan çalışmalarda ise sûrenin bazı âyetleri üzerinde durulmuştur. Bu hususta örnek olarak “Aksâmu’l-Kur’ân: 98/Fecr, 1-14. Âyetleri Örneğinde Yemin İfadelerinin Anlaşılması ve Tercüme Edilmesi” başlıklı makale verilebilir. Söz konusu çalışmada “İrem” lafzı “toplum” olarak izah

² Ayşe Uzun, “Tefsirde Tahsis: Mukâtil b. Süleyman’ın Kitâb-ı Mukaddes’in Tahrifine Dair Âyetleri Hz. Muhammed’in Tebşiri Özelinde Yorumlaması”, *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 25/3 (2021), 1001-1020.

³ Muhammet Vehbi Dereli, *Tefsirde Yanılgı Sebepleri ve Bunlardan Korunma Yolları* (Ankara: Gece Kitaplığı, 2014).

⁴ Fatih Tok, “Kur’ân’da Geceye Dair Kavramlar ve Eylemler”, *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 24/1 (2020), 149, 150.

edilmektedir. Ancak zikri geçen araştırmada “İrem” kelimesinin anlamına İrem’in Âd boyu değil, Âd kavminin İrem kolu olarak muhtasar bir şekilde yer verilmiş ve konu gereği sûredeki yemin ifadeleri tahlil edilmiştir.⁵ Aynı şekilde “Nefs-i Mutmainne Âyetine Yeni Bir Yaklaşım”⁶ ve “Fecr Sûresinin 27-30. Âyetlerinin (Nefs-i Mutmainne) Anlaşılma Sorunları Üzerine”⁷ başlıklı makalelerde nefs-i mutmainne ibaresi ele alınmıştır. Ne var ki bu çalışmalar da konusu itibarıyla bizim araştırmamızda üzerinde duracağımız meseleden ayrı kalmaktadır.

Diğer taraftan doğrudan “İrem” lafzının anlamını inceleyen çalışmalar da bulunmaktadır. Bu hususta *İram Zâti'l-İmâd: Min Mekke ilâ Urşelîm el-Bahş ani'l-Cenne* isimli kitapta İrem bir belde olarak konu edilir.⁸ Bununla birlikte İrem’i mistik ve tarihsel olarak ele alan “Koranic Iram, Legendary and Historical”⁹ isimli makalede Kur’ân’daki İrem’in, son arkeolojik gelişmelere göre Semûd kavmi ile yakın ilişkisi olan Âd kabilesinin başkenti olarak ifade edilmesi tartışmayı geliştirmektedir. Buna mukabil İbn Haldûn dünya tarihinin mukaddimesinde, müfessirlerin bu konuda hatalarını genellemeler üzerinden eleştirmesi dikkat çekmektedir.¹⁰ Onun meseleye dair tenkidine temas eden Paul Neuenkirchen “Biblical Elements in Koran 89, 6-8 and Its Exegeses: A New Interpretation of ‘Iram of the Pillars’” isimli çalışmasında “İrem” ile ilgili olarak tefsirlerde anlam karışıklığı bulunduğunu ve her ne kadar Müslümanlar çağdaş dönemde İsrâiliyâta dair rivayetlere itibar etmeseler de bazı meselelerde Kitâb-ı Mukaddes’le yapılacak karşılaştırmanın Kur’ân’da

⁵ Muhammed Coşkun, “Aksâmu’l-Kur’ân: 98/Fecr, 1-14. Âyetleri Örneğinde Yemin İfadelerinin Anlaşılması ve Tercüme Edilmesi”, *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 46 (2014), 65.

⁶ Murat Sülün, “Nefs-i Mutmainne Âyetine Yeni Bir Yaklaşım”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 50/1 (2009), 1-24.

⁷ Süleyman Gezer, “Fecr Sûresinin 27-30. Âyetlerinin (Nefs-i Mutmainne) Anlaşılma Sorunları Üzerine”, *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 14/28 (Şubat 2015), 49-60.

⁸ Fâdıl Rubey’î, *İram Zâti'l-İmâd: Min Mekke ilâ Urşelîm el-Bahş ani'l-Cenne* (Beyrut: er-Reyyis li'l-Kütüb ve'n-Neşr, 2000).

⁹ Harold W. Glidden, “Koranic Iram, Legendary and Historical”, *Bulletin of the American Schools of Oriental Research* 73 (1939), 13-15.

¹⁰ İbn Haldûn, *Mukaddimetu İbn Haldûn*, thk. Ali Abdolvâhid Vâfi (Mısır: Nehdatü Mısır, 2013), 1/13.

kapalı kalan kısımların anlaşılmasında etkili olabileceğini ileri sürer. Bu hususta Kur'ân'daki İrem lafzının Kitâb-ı Mukkaddes'ten atfedildiğini iddia eden yazar, tefsir eserlerinde kelimenin farklı anlamlarına temas ettikten sonra Eski Ahid'in Krallar bahsinde geçen "Hiram" lafzının fonetik olarak İrem kelimesine benzediği kadar aynı şekilde anlatılan kıssaların benzerliğinin de kendisini aralarında bağlantı kurmaya sevk ettiğini belirtmiştir. Buna göre Hiram, Hz. Süleyman'ın kendisinden mabed inşa etmesini istediği bir kraldır. Bu kral yüksek ve geniş bir mabed inşa eder. Zikredilen ikinci Hiram ise bir kral değildir ancak Süleyman mabedini metalden ve yüksek olarak yapan bir ustadır.¹¹ Bu mukayeselerinin ardından Neuenkirchen, İrem'in Allah'ı inkâr ederek binalar inşa eden ve bu nedenle cezalandırılan bir kişi veya halk olduğunu ve aslında bir kişinin ismi olduğunu ileri sürer.¹² Ne var ki bu çalışmada İrem'in anlamı Kitâb-ı Mukaddes'e dayandırıldığından konunun tefsir rivayetleri merkezinde ele alınması ayrı bir çalışma konusudur. Esasında bu mesele, *İbn Haldûn'da Tarih, Toplum ve Kur'ân*¹³ başlıklı eserde İbn Haldûn'un ulaşması muhtemel olan birkaç tefsir ve İbn Haldûn'un umrânla ilgili eleştirileri özelinde muhtasar olarak ele alınmıştır. Ancak konunun İbn Haldûn özelinde değil erken dönem tefsir faaliyetleri açısından kapsamlı bir şekilde incelenmesi, müstakil olarak araştırılması gereken bir husustur. Bu çalışmada müfessirlerin "İrem" hakkındaki rivayetlere nasıl yer verdikleri ele alınacaktır. Böylelikle "İrem" lafzı hakkındaki tefsir rivayetlerinin nazarî yöntem açısından değerlendirilmesi amaçlanmakta ve nazarî yöntemden nasıl istifade edilebileceğine bir örnek sunulması hedeflenmektedir.

Bu çalışmada Kur'ân'daki İrem kelimesi hakkındaki tefsir yorumları nitel araştırma yöntemleri ile incelenmektedir. Araştırmanın bu kısmında araştırma deseni, veri toplama araçları, verilerin analizi ve araştırma etiği üzerinde durulmaktadır. İrem kelimesi hakkındaki tefsir rivayetleri incelenirken

¹¹ Paul Neuenkirchen, "Biblical Elements in Koran 89, 6-8 and Its Exegeses: A New Interpretation of 'Iram of the Pillars'", *Arabica* 60/6 (2013), 690-692.

¹² Neuenkirchen, "Biblical Elements in Koran 89, 6-8 and Its Exegeses: A New Interpretation of 'Iram of the Pillars'", 693, 700.

¹³ Sümeyye Sevinç, *İbn Haldûn'da Tarih, Toplum ve Kur'ân* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Vakfı Yayınları, 2021), 169-179.

nitel araştırma yöntemlerinden doküman inceleme, tarihi araştırma ve yorumlayıcı içerik analizi yöntemleri kullanılmaktadır. Dokümanlar, literatürde “fiziksel veri” olarak kabul edilir.¹⁴ Araştırma esnasında ilgili âyet hakkındaki ilk dönemdeki filolojik veriler, hadis rivayetleri ve tarih kaynakları doküman inceleme yöntemiyle analiz edilmektedir. Dokümanların analizinde yorumlayıcı içerik analizi kullanılmaktadır. Yorumlayıcı içerik analizi materyaldeki konuların ve olguların belirlenmesi ve tanımlanmasını içermektedir.¹⁵ Doküman inceleme sürecinde dokümana ulaşım, verileri analiz etmenin yanı sıra verilerin kullanılması ve tefsir yorumlarının değerlendirilmesi yapılmaktadır.

Araştırmanın veri toplama sürecinde araştırma konusunun geçmişine dair çıkarımlarda bulunmak üzere tarihsel veri toplanmaktadır.¹⁶ Buna göre İrem hakkındaki âyetin yorumunun bulunduğu genel ve özel nitelikli kaynaklar, kronolojik olarak incelenmektedir. Araştırmadaki veriler, belirli kategorilere ayrılmakta ve kronolojik olarak oluşturulan tablolara eklenmektedir. Böylece araştırmada veri toplamak için İrem’le ilgili âyetin yorumunun bulunduğu tefsir kaynakları kronolojik olarak incelenmektedir.

Bu araştırmanın konusu ile ilgili olan Fecr sûresi ve bağlamındaki âyetlerin lafızlarına dair veriler ele alınırken müfessirlerin bu yorumları ne zaman ortaya koydukları ve kaynakların tespiti üzerinde durulmaktadır. Ayrıca veriler analiz edilirken birincil ve ikincil kaynaklar arasındaki tutarlılıklar dikkate alınmaktadır. Analiz süreci verilerin organizasyonunu, sunumunu ve bunları yorumlamayı içermektedir.¹⁷ Nihayetinde veriler tablolardan çıkan sonuçlara göre değerlendirilmektedir. Araştırmada öncelikle tefsir rivayetleri, doküman inceleme ve tarihi araştırma yöntemleri ile gözden geçirilecek ardından mukayese yöntemiyle değerlendirilecektir.

1. Fecr 89/7. Âyetinde Zikredilen “İrem” Hakkında Tefsirlerde Geçen Rivayetlerin Durumu

¹⁴ Türker Baş - Ulun Akturan, *Sosyal Bilimlerde Bilgisayar Destekli Nitel Araştırma Yöntemleri* (Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2017), 119.

¹⁵ Baş - Akturan, *Sosyal Bilimlerde Bilgisayar Destekli Nitel Araştırma Yöntemleri*, 123.

¹⁶ John W. Creswell, *Nitel Araştırma Yöntemleri: Beş Yaklaşımına Göre Nitel Araştırma ve Araştırma Deseni*, çev. Mesut Bütün vd. (Ankara: Siyasal Kitabevi, 2018), 121, 122.

¹⁷ Creswell, *Nitel Araştırma Yöntemleri: Beş Yaklaşımına Göre Nitel Araştırma ve Araştırma Deseni*, 179.

Geçmiş kavimlerin helak edilişi hakkındaki kıssalar kapsamında, Kur'ân'da "İrem" (إِرَم) lafzı sadece Fecr sûresinin 7. âyetinde bir defa yer alır. Dolayısıyla Kur'ân'da doğrudan "İrem" lafzının geçtiği başka bir âyet bulunmamaktadır. Aynı şekilde Hz. Peygamber'den (s.a.v.) konuyla ilgili nakledilen sahih bir rivayetin bulunmaması, mesele hakkında sahabe ve daha sonraki nesillerden aktarılan bilgilere odaklanılmasını gerekli kılmaktadır. Her ne kadar konuyu Kitâb-ı Mukkaddes'te geçen benzer bilgiler açısından açıklamaya çalışanlar olsa da bu bölümde tefsirlerde meselenin ele alınışı üzerinde durulmaktadır.

Araştırmanın temel konusu olan "İrem" lafzının geçtiği 7. âyet ile ondan önceki ve sonraki âyetler şu şekildedir:

﴿أَلَمْ تَرَ كَيْفَ فَعَلَ رَبُّكَ بِعَادٍ (6) إِرَمَ ذَاتِ الْعِمَادِ (7) الَّتِي لَمْ يُخْلَقْ مِثْلُهَا فِي الْبِلَادِ (8) وَتَمُودَ الَّذِينَ جَابُوا الصَّخْرَ بِالْوَادِ (9) وَفِرْعَوْنَ ذِي الْأَوْتَادِ (10) الَّذِينَ طَعَوْا فِي الْبِلَادِ (11) فَأَكْتَرُوا فِيهَا الْفَسَادَ (12) فَصَبَّ عَلَيْهِمْ رَبُّكَ سَوْطَ عَذَابٍ﴾

Rabbinin Âd'a; (daha açık bir ifade ile) beldeler içinde benzerinin yaratılmadığı direkli (direklerle yükseltilmiş çadırlarda yaşayan) İrem'e, vadide kayaları oyan Semûd'a ve kazıklı (askeri çok olan) Firavun'a ne yaptığını görmedin mi? Onlar beldelerde azgınlık edip orada çokça bozgunculuk eden kimselerdi. Bu nedenle Rabbin onların üzerine azap kamçısı yağdırdı.¹⁸

Allah Teâla bu âyetlerde azgınlık ve bozgunculuk yapmaları nedeniyle helak olan kavimler hakkında haber verir. Bütün âyetleri Mekki olan Fecr sûresi, nüzûl tertibine göre onuncu sırada yer alır. Vahyin başlangıç yıllarında nâzil olan Fecr sûresi hakkındaki rivayetlerde Allah Resûlü'nün Hz. Muâz'a tavsiyesi zikredilir. Nitekim Hz. Peygamber, namazı uzun kıldığı için bir kimsenin cemaate uymamasına neden olan Hz. Muâz'a, cemaatle namazda okuyabileceği kısa sûreler arasında bu sûreyi belirtmiştir.¹⁹ Buhârî ve Müslim'de buna benzer olarak nakledilen rivayetlerde Fecr sûresi doğrudan zikredilmemiştir. Fecr sûresinin kaydedildiği rivayet Nesâî'nin *es-Sünenü'l-Kübra*'sında bulunur. Bununla birlikte sûrenin başında geçen "aşr", "vetr" ve "şef" kelimeleri hakkında Allah Resûlü'ne isnâd edilen rivayetler de

¹⁸ el-Fecr 89/7-12.

¹⁹ Nesâî, *es-Sünenü'l-Kübra* (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2001), 10/335.

aktarılır.²⁰ Mücâhid'den nakledilen rivayete göre (إِزْمَ ذَاتِ الْعِمَادِ) âyeti (الْقَدِيمَةَ) “eski bir ümmet” şeklinde açıklanırken (الْعِمَادِ) lafzı “çadır ehli, yerleşik olmayanlar” ve (سَوْطَ عَذَابٍ) lafzı “kamçı dahil azap edildikleri her şey” anlamına gelir.²¹ Öte yandan tefsir eserlerinde kelimenin “belde ismi” anlamına geldiğine dair rivayetler de yer alır.²² Dolayısıyla âyetteki “İrem” kelimesinin izahı hakkında Allah Resûlü'nden sahih bir rivayet nakledilmemiştir. Ancak İbn Ebî Hâtim, Mikdâm b. Ma'dikerib (ö. 87/705-796) kanalıyla Allah Resûlü'nden (إِزْمَ ذَاتِ الْعِمَادِ) âyeti hakkında bir rivayet nakleder. Rivayete göre İrem ehlerinden bir kimsenin bir kayayı kaldırıp bir mıntıkaya atmasıyla orayı perişan edecek kadar güçlü olduğu anlatılır.²³ Ayrıca kelimenin anlamı hususunda “kabile” ve “belde” olmak üzere temelde iki farklı yorumun yapıldığı görülür. Başka bir ifade ile kelimenin mekânı mı yoksa insanı mı ifade ettiği hususu ihtilaf konusudur.

Bu sûredeki tartışma konusu olan “İrem” kelimesi, sözlükte kelime yapısı itibarıyla hem “işaret” anlamında hem de özel isim olmak üzere genel olarak iki şekilde açıklanır.²⁴ Kelimenin çoğulu (الْأَعْلَامِ) ise (الْإِزْمَ) “işaretler” anlamına gelir. Kelimenin işaret anlamı ile ilgili olarak “taş dikilerek koyulan işaret” izahı yapılır.²⁵ Buna göre kelime “çölde (yolu bulmak için) işaret olarak dikilen taş” anlamında kullanılır.²⁶ Nitekim Araplar yolda bir şey bulup da

²⁰ Nesâî, *es-Sünenü'l-Kübra*, 10/334, 335.

²¹ Mücâhid b. Cebr, *Tefsîru Mücâhid*, thk. Muhammed Abdusselam Ebu'n-Nîl (Mısır: Daru'l-Fikri'l-İslâmî el-Hadîse, 1989), 727; Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail Buhârî, *Şahîhu'l-Buhârî* (Riyad: Beytü'l-Efkârî'd-Devliyye, 1998), 727.

²² Muhammed b. Ahmed Ezherî, *Tehzîbu'l-Luğa* (Kahire: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1967), 15/300, 301.

²³ İbn Ebî Hâtim, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, thk. Es'ad Muhammed et-Tayyib (Riyad: Mektebetu Nizâr Mustafa el-Baz, 1997), 10/3425, 3426; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, thk. Mustafa Seyyid Muhammed vd. (Kahire: Müessesetü Kurtuba; Mektebetu Evladi'ş-Şeyh li't-Türas, 2000), 14/343.

²⁴ İbn Fâris, *Mu'cemu Mekâyisi'l-Luğa*, thk. Abdusselam Muhammed Harun (Dimaşk: Dâru'l-Fikr, 1979), 1/85.

²⁵ İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Luğa*, thk. Remzî Munîr Be'albekî (Beyrut: Dâru'l-İlmi li'l-Melâyîn, 1987), 2/68.

²⁶ İsmail b. Hammâd el-Cevherî, *eş-Şihâh*, thk. Ahmed Abdulgafûr Attâr (Beyrut: Dâru'l-İlmi li'l-Melâyîn, 1984), 5/1859; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, thk. Abdullah Aliyyu'l-Kebîr vd. (Kahire: Dâru'l-Me'ârif, ts.), 1/65.

onu yanlarında götürme imkânına sahip olmadıklarında o şeyi bulabilmek için üzerine taş bırakırlardı.²⁷ Ayrıca (آد) kelimesinin çoğulunun “Âd kavminin kabirleri, alametleri” anlamına geldiği de rivayet edilir.²⁸ Dolayısıyla kelime sözlükte “taştan dikilen işaret” ve özel isim anlamında açıklanır.²⁹ Buna ilaveten kelimenin (آد) “yedi, helak etti, kökünü kazıdı, yok etti” şeklinde fiil kullanımı olduğu da aktarılır.³⁰ Kelimeye yüklenen anlamlara bağlı olarak İrem’in sıfat olduğu ileri sürülmüştür. Nitekim Mücâhid (ö. 103/721) kelimenin “kadim” anlamında; Kâtâde (ö. 117/735) ve Dahhâk (ö. 105/723) ise “helak olan” anlamında sıfat olduğunu ileri sürmüştür.³¹ İlkine göre anlam “Kadim Âd kavmine”³² ikincisine göre ise “Helak olan Âd kavmine”³³ şeklinde olur. Ayrıca Süddî’nin (ö. 127/745) çürüyüp bozulma anlamına gelen (آد) fiili ile bağlantılı olarak Allah’ın o kavmi helak etmesinden dolayı bu şekilde isimlendirildiklerini ileri sürdüğü nakledilir.³⁴ Böylece İrem lafzına “kadim” ve “helak olan” olmak üzere iki farklı anlam yüklenmiş olur.

Öte yandan İrem kelimesi özel isim ve lakap olmak üzere iki şekilde yorumlanmıştır. Kelimeye özel isim anlamında Âd kavminin atasının adı, Âd kavminin kabilesinin adı ve Âd kavminin beldesinin adı olmak üzere üç farklı anlam verilir.³⁵ İrem kelimesinin kavmin atasının adı olması bağlamında Âd

²⁷ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, ts., 1/65, 66.

²⁸ İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Luğa*, 2/1068; Sâhib b. Abbâd, *el-Muḥiṭ fi'l-Luğa*, thk. Muhammed Hasan Âli Yâsin (Beyrut: Âlemu'l-Kütüb, 1994), 10/289.

²⁹ Râğib el-İsfehâni, *el-Mufredât fi Ğaribi'l-Ķurân*, thk. Muhammed Seyyid Keylânî (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, t.y.), 16.

³⁰ Ezherî, *Tehzibu'l-Luğa*, 15/1860; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, thk. Abdullah Aliyyu'l-Kebîr vd. (Kahire: Dâru'l-Me'ârif, ts.), 1/65.

³¹ el-Mâverdi, *en-Nuket ve'l-Uyûn*, thk. es-Seyyid b. Abdumaksud b. Abdurrahim (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, ty.), 6/268; Muhammed b. Cerîr Taberî, *Câmi'u'l-Beyân an Tevîli Âyi'l-Ķurân*, thk. Abdulmuhsin Türkî (Kahire: Dâru Hecr, 2001), 24/362-364.

³² Mücâhid b. Cebr, *Tefsîru Mucâhid*, 727.

³³ İbn Ebî Hâtim, *Tefsîru'l-Ķurâni'l-Azîm*, 10/3426.

³⁴ el-Mâverdi, *en-Nuket ve'l-Uyûn*, 6/268.

³⁵ Mâturîdî, *Tevilâtu'l-Ķurân*, thk. Ahmed Vanlıoğlu - Bekir Topaloğlu (İstanbul: Mizan Yayınevi, 2010), 17/191; Ahmed Muhtâr Umer, *el-Mu'cemu'l-Mevsu'î li Elfâzi'l-Ķurâni'l-Kerîm ve Delâletihî* (Riyad: Mu'essesetu'r-Turâs, 2002), 68.

b. Ūs b. İrem b. Sam b. Nūh'un soyundan gelenlere Âd denildiği rivayet edilir.³⁶ Bu kelime ile aynı maddeden türeyen (الأرومة) kelimesi de "asıl, kök, ağaç kökü" anlamına gelir.³⁷ Bu da kelimenin bir soydan gelenler hakkındaki anlamını pekiştirir. Ayrıca bu anlamların kökeninde "İrem" kelimesinin kavmin ilk atası olan kişiyi ifade ettiği de ileri sürülür. Buna göre İrem, Âd'ın dedesi ve Hz. Nūh'un oğlu Sam'ın oğludur.³⁸ Sonra bu kavme ilk atalarına nispetle İlk Âd³⁹ ve İrem; kavmin sonradan gelen nesillerine ise Son Âd denilmiştir.⁴⁰ Bu verilere dayanarak İrem kelimesinin, ilk atalarına nispet edilerek Âd'ın lakabı olduğu ileri sürülür.⁴¹

İkinci olarak İrem lafzının kabilenin özel ismi olması bağlamında bir ümmetin veya kabilenin adı olduğu rivayet edilir.⁴² Bu hususta kelimenin ümmetin⁴³ ve kabilenin adı olduğuna dair Mücâhid'den ayrı rivayetler nakledilir.⁴⁴ Bununla birlikte rivayetlerde Âd kavminin kabilelerinden birinin adının İrem olduğu da belirtilir.⁴⁵ Rivayetlerde Hz. Nuh'un oğlu Sam'ın oğlu olduğu rivayet edilen İrem'in soyundan iki kabilenin helak olduğu aktarılır. Söz konusu kabilelerden biri Âd b. Ūs b. İrem b. Sām b. Nūh ikincisi

³⁶ İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Luğa*, 2/1068; Ebû'l Kâsım Cârullah Mahmûd b. Ömer Zemahşerî, *el-Keşşâf an Hağâ'iki't-Tenzil ve Uyûni'l-Eğâvîl fi Vucûhi't-Tevil*, thk. Adil Ahmed Abdulmevcud - Ali Muhammed Mu'avvad (Riyad: Mektebetü'l-Ubeykân, 1998), 6/368; Vâhidî, *et-Tefsîru'l-Basîf* (Riyad: Câmiatu'l-İmâm Muhammed, 1340), 23/500.

³⁷ Halîl b. Ahmed, *Kitâbu'l-Ayn* (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2003), 1/65; Sâhib b. Abbâd, *el-Muħîf fi'l-Luğa*, thk. Muhammed Hasan Âli Yâsin (Beyrut: Âlemu'l-Kütüb, 1994), 10/290; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, ts., 1/65.

³⁸ Taberî, *Câmiu'l-Beyân an Tevîli Âyi'l-Kurân*, 24/363; Hasen el-Muştafavî, *et-Taħkîk fi Kelimâti'l-Kurâni'l-Kerîm* (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2009), 1/80.

³⁹ Vâhidî, *et-Tefsîru'l-Basîf*, 1340, 23/501.

⁴⁰ Zemahşerî, *el-Keşşâf an Hağâ'iki't-Tenzil ve Uyûni'l-Eğâvîl fi Vucûhi't-Tevil*, 6/368.

⁴¹ Zemahşerî, *el-Keşşâf an Hağâ'iki't-Tenzil ve Uyûni'l-Eğâvîl fi Vucûhi't-Tevil*, 6/368.

⁴² Begavî, *Meâlimu't-Tenzil fi Tefsîri'l-Kurân*, thk. Muhammed Abdullah en-Nemr vd. (Riyad: Dâru Taybe, 1412), 8/417; el-Mâverdî, *en-Nuket ve'l-Uyûn*, 6/267.

⁴³ İbn Ebî Hâtim, *Tefsîru'l-Kurâni'l-Azîm*, 10/3425.

⁴⁴ Taberî, *Câmiu'l-Beyân an Tevîli Âyi'l-Kurân*, 24/362, 363.

⁴⁵ Vâhidî, *et-Tefsîru'l-Basîf* (Riyad: Câmiatu'l-İmâm Muhammed, 1340), 14/344.

ise Semûd b. Câser b. İrem b. Sâm b. Nûh'tur.⁴⁶ Âd kavmine kendi dönemlerinde (عَادُ إِزْمَ) "İrem'in Âd'ı" denildiği ancak kavim helak olduktan sonra Semûd kavmi hakkında (ثَمُودُ إِزْمَ) "İrem'in Semûd'u" ifadelerinin kullanıldığı da zikredilir.⁴⁷ Bütün bunlar İrem kelimesinin, bir kabilenin ismi olarak izah edildiğini gösterir. O halde kelimenin genel olarak kabile veya topluluk; özel olarak İlk Âd kavmi veya Âd kavminin yaşadığı yerdeki topluluk anlamına geldiği ifade edilir.

Üçüncü olarak "İrem" kelimesinin şehrin özel ismi olması hususunda tefsir eserlerinde bazı rivayetler nakledilir. Rivayetler şehrin bina edilişi ve sahabeden Abdullah b. Kılâbe'nin (ö. 73/692) bu şehre rastladığı hakkındadır. Bir rivayete göre Âd'ın Şedîd ve Şeddâd adlı iki oğlu hükümdardı ve Şedîd ölünce Şeddâd tek başına dünyaya hâkim oldu. Şeddâd cennetten bahsedildiğini duyunca onun benzerini yapacağını ileri sürdü ve üç yüz senede kendisi 900 yaşındayken İrem'i Aden sahralarından birinde inşa ettirdi. Burası köşkleri altın ve gümüşten, sütunları zebercet ve yakuttan olan büyük bir beldeydi ve türlü türlü ağaçları, sürekli akan nehirleri bulunuyordu. Şehrin inşası tamamlanınca Şeddâd halkıyla birlikte şehre doğru yola çıktı. Ancak şehre bir gün bir gecelik mesafe kaldığında Allah, üzerlerine gökten korkunç bir ses gönderdi ve helak oldular. Abdullah b. Kılâbe'nin devesini aramaya çıktığında bu şehre rastladığı hatta oradan alabildiği kadar şeyi yüklediği rivayet edilir. Rivayete göre haberi Muâviye'ye ulaştığında Muâviye Abdullah b. Kılâbe'yi huzuruna çağırılmış ve o da meseleyi Muâviye'ye anlatmıştır. Ardından Muâviye'nin bunu Ka'b'a (ö. 32/652-53 [?]) sorması üzerine Ka'b onun sütunlu İrem şehri olduğunu, Muâviye devrinde Müslümanlardan devesini aramak üzere çıkan kızıl, mavi gözlü, kısa boylu, kaşında ve arkasında beni bulunan bir adamın oraya

⁴⁶ Muhammed b. Cerîr Taberî, *Târîhu'l-Umem ve'l-Mulûk*, thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim (Mısır: Dâru'l-Me'ârif, 1961), 1/216; Hasan el-Muştafavî, *et-Taḥkîk fî Kelimâti'l-Kurâni'l-Kerîm*, 1/79, 80.

⁴⁷ Begavî, *Meâlimu't-Tenzil fî Tefsîri'l-Kurân*, 8/418; İbn Sa'd, *Kitâbu't-Ṭabaḳât*, thk. Ali Muhammed Ömer (Kahire: Mektebetu'l-Hancî, 2001), 1/27.

gireceğini ileri sürmüş ardından Abdullah b. Kılâbe'yi görünce kastettiği adamın o olduğunu söylemiştir.⁴⁸

İrem'i belde ismi olarak kabul edenler bu beldenin neresi olduğu hususunda farklı görüşler ileri sürmüşlerdir. Buna göre bu şehrin Muhammed b. Kâ'b el-Kurazî (ö. 108/727 [?]) İskenderiye; Ebû Saîd el-Makbûrî (ö. 100/718-719) ve İkrime ise Dımaşk olduğunu ileri sürmüştür.⁴⁹ Ayrıca bu şehrin Yemen, Irak ya da başka yerler olduğuna dair aktarılanlar, İsrâîliyât kabilinden de kabul edilmiştir.⁵⁰ Dolayısıyla İrem'in belde anlamı ile ilgili olarak ihtilaf söz konusudur. Buna mukabil İrem'in belde değil kabile olması gerektiğini tercih edenler, Âd kavminin yaşadığı bölgenin Ahkâf sûresinde "Âd kavminin kardeşini (Hûd'u) hatırla, hani Ahkâf'taki kavmini"⁵¹ mealindeki ayette zikredildiği üzere Ahkâf bölgesi olduğu görüşünü benimsemişlerdir.⁵²

İrem lafzı, âyetin devamındaki (ذَاتِ الْعِمَادِ) ibaresi üzerinden daha açık bir şekilde anlaşılabilir. "İşaret" anlamına bağlı olarak İrem kelimesi, âyetteki (ذَاتِ الْعِمَادِ) ibaresi ile birlikte "yüksek süslü sütunlara işaret" olarak izah edilir.⁵³ Aynı şekilde "işaret" anlamına göre İrem kelimesi, Âd kavminin kabirleri kabilinden alametlerinden biri olarak açıklanır.⁵⁴ (ذَاتِ الْعِمَادِ) ibaresini İbn Abbâs (ö. 68/687-688), Mücâhid, Ebû Ubeyde (ö. 209/824 [?]) ve Zeccâc (ö. 311/923) "uzun boylu";⁵⁵ yine İbn Abbâs, Katâde, Mücâhid ve Ferrâ (ö. 207/822) "bedevi";⁵⁶ Dahhâk (ö. 105/723) "güçlü, kuvvetli"⁵⁷ ve İbn Zeyd (ö. 71/690) ise

⁴⁸ Taberî, *Târîhu'l-Umem ve'l-Mulûk*, 1/219; İbnü'l-Cevzî, *Zâdu'l-Mesîr* (Beyrut: Mektebetü'l-İslâmî, 1984), 9/112-116; Fahreddin Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1981), 31/168.

⁴⁹ İbn Ebî Hâtim, *Tefsîru'l-Kurâni'l-Azîm*, 10/3426; Taberî, *Câmi'u'l-Beyân an Tevîli Âyi'l-Kurân*, 24/361, 362; el-Mâverdî, *en-Nuket ve'l-Uyûn*, 6/267; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kurâni'l-Azîm*, 14/344.

⁵⁰ İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kurâni'l-Azîm*, 14/344.

⁵¹ el-Ahkâf 46/21.

⁵² Taberî, *Câmi'u'l-Beyân an Tevîli Âyi'l-Kurân*, 24/368.

⁵³ Râgıb el-İsfehânî, *el-Mufredât fi Ğaribi'l-Kurân*, 16.

⁵⁴ Sâhib b. Abbâd, *el-Muhtâf fi'l-Luğa*, 10/289.

⁵⁵ Taberî, *Câmi'u'l-Beyân an Tevîli Âyi'l-Kurân*, 24/364, 365.

⁵⁶ Mücâhid b. Cebr, *Tefsîru Mucâhid*, 727.

⁵⁷ İbn Ebî Hâtim, *Tefsîru'l-Kurâni'l-Azîm*, 10/3426.

“yüksek binalı, sütunları sağlam, yüksek” olarak izah etmiştir.⁵⁸ Buna göre âyetin devamındaki “benzeri yaratılmamış” anlamına gelen ve âyette sıfat görevinde bulunan (الَّذِي لَمْ يُخْلَقْ مِثْلَهَا) âyetindeki zamir ya Âd’a ya İrem’e ya da sütunlara gönderilir. Zamir Âd’a gönderilirse kabilenin veya şehrin benzerinin yaratılmadığı, sütunlara gönderilirse sütunların benzerinin yaratılmadığı ileri sürülür. Genel olarak bu sıfatın Âd’a ait olduğu anlaşılmasına rağmen İbn Zeyd bunun sütunların niteliği olduğu görüşünü benimser. Öte yandan kavimler içinde Âd kavminin, Âd kavmi içinde ise İrem’in benzerinin olmadığı şeklinde zamirin her iki kelimeyi de kapsayacak şekilde yorumlanması da söz konusudur.⁵⁹ O halde İrem kelimesine dair tefsirlerde geçen açıklamalara göre kelime isim, sıfat veya lakap olarak yorumlanmıştır. Rivayetlerde kelimenin isim anlamının öne çıkmasına rağmen özel isim olup olmadığına dair iki farklı yorum dikkat çekmektedir. Bununla birlikte kelimenin özel isim olduğu hakkındaki görüşler daha fazladır. Ancak kelimenin kavmin atasının mı, kabilenin mi yoksa beldenin mi özel ismi olduğu hususunda farklı görüşler ileri sürülmüştür.

2. “İrem” Hakkında Tefsirlerde Geçen Rivayetlerin Değerlendirilmesi

“İrem” kelimesi, Arapçaya sonradan geçirilen kelimelerdendir.⁶⁰ Kelime hakkında tefsirlerde isim, sıfat ve lakap olmak üzere üç farklı yorum dikkat çeker. Bu farklılıklar kelimenin özel isim kabul edilip edilmemesine bağlı olarak ortaya çıkmıştır. Tefsir eserlerinde kelimenin özel isim addedilmesine yönelik izahlar daha fazladır. Kelime hakkındaki en bariz tartışma, kelimenin kabilenin mi yoksa şehrin mi özel isim olduğu hakkındadır.

“İrem” kelimesi, ister kabile isterse mekân olarak kabul edilsin marife ve müennes olduğundan gayr-i munsarif bir kelimedir.⁶¹ Kelimenin gerek kabile gerekse belde anlamına geldiğine dair yorumların kıraat, dil ve rivayetlere

⁵⁸ Mukâtil b. Süleyman, *Tefsîru Mukâtil b. Suleymân*, thk. Abdullah Mahmûd Şehâte (Beirut: Müessesetü't-Târîhi'l-Arabî, 2002), 4/687, 688; Taberî, *Câmi'u'l-Beyân an Tevîli Âyi'l-Çurân*, 24/366.

⁵⁹ Mukâtil b. Süleyman, *Tefsîru Mukâtil b. Suleymân*, 4/688.

⁶⁰ Taberî, *Câmi'u'l-Beyân an Tevîli Âyi'l-Çurân*, 24/364; Hasan el-Muştafavî, *et-Taḥkîk fi Kelimâti'l-Çurâni'l-Kerîm*, 1/81.

⁶¹ Zemahşerî, *el-Keşşâf an Ḥakâiki't-Tenzîl ve Uyûni'l-Ekâvîl fi Vucûhi't-Tevil*, 6/369.

bağlı gerekçeleri ileri sürülmüştür. Buna göre Âd kelimesi İrem lafzına izâfe edilmeden okunduğunda İrem lafzı isim olarak kabul edilir ve gayr-i munsarif olarak (esra harekesinin yerine üstünle) okunur. Bu durumda Âd, babalarının ismi olarak kabul edilir ve İrem kelimesi, Âd'ın soyundan bir kabilenin ismi olup bu kabile babalarının adıyla isimlendirilmiştir. Aynı şekilde İrem, atalarının adıyla isimlendirilmiş bir kabilenin ismidir.⁶²

Öte yandan İrem kelimesi, dilsel olarak Âd kelimesinin bedeli⁶³ veya atf-ı beyânı⁶⁴ olarak kabul edilmiştir. Her ne kadar bazı dilcilere göre herhangi bir kelimenin bedel veya atf-ı beyân olması arasında Arapça açısından farklılık bulunsa da bu iki tür kelime Türkçe'ye genellikle aynı şekilde tercüme edilmektedir.⁶⁵ Bu durumda anlam, "İrem'e yani Âd'a" şeklinde olacaktır. Ancak İrem ve Âd kelimelerinin özel isim olması nedeniyle bunu tercih etmeyenler de bulunur.⁶⁶ Buna mukabil kelime izâfet terkibi ile okunursa İrem, kavmin beldelerinin ismi olur.⁶⁷

Kelime hakkındaki dilsel tercihler temelde iki gerekçeye istinaden farklılaşmaktadır. "İrem" kelimesi Âd kelimesinden atf-ı beyân olarak kabul edildiğinde kelime kabile anlamında yorumlanır. Bu minvalde Kur'ân'da çeşitli âyetlerde bahsi geçen İrem kelimesiyle Âd kavmi daha yakından tanıtılmış olur. Kur'ân'da Allah'ın onları Nûh kavminden sonra yeryüzünde halifeler olarak tayin ettiği ve yaratılış itibarıyla güçlü kıldığı⁶⁸ ancak onların "Bizden daha güçlü kim var?"⁶⁹ diyerek yeryüzünde böbürlendikleri anlatılır. (الَّتِي لَمْ يُخْلَقْ مِثْلَهَا) âyetinde ise onların benzeri yaratılmayan bir kavim oldukları

⁶² el-Mâverdî, *en-Nuket ve'l-Uyûn*, 6/268; Hasan el-Muştafavî, *et-Taḥkîk fî Kelimâti'l-Ḳur'âni'l-Kerîm*, 1/81.

⁶³ el-Cevherî, *eş-Şihâh*, 5/1860.

⁶⁴ İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Ḳur'âni'l-Azîm*, 14/343.

⁶⁵ Buna göre bedelin bu türünde, mübdelün minh bedel ile tamamen örtüşmekte; atf-ı beyânda ise kelime hakkında birden fazla seçenekten biri kastedilmektedir. Söz gelimi tek kardeşi olan bir kimse, kardeşinden bahsediyorsa bu durumda kelime bedel; birden fazla kardeşi bulunan bir kimse kardeşlerinden hangisini kastettiğine açıklık getiriyorsa atf-ı beyân olur.

⁶⁶ Hasan el-Muştafavî, *et-Taḥkîk fî Kelimâti'l-Ḳur'âni'l-Kerîm*, 1/81.

⁶⁷ el-Cevherî, *eş-Şihâh*, 5/1860.

⁶⁸ el-A'râf 7/69.

⁶⁹ Fussilet 41/15.

ifade edilir.⁷⁰ Nitekim Allah Kur'ân'da peygamberleri Hûd'u (a.s.) yalanlamaları nedeniyle onları, sarsıcı bir rüzgarla helak ettiğini haber verir.⁷¹ Buna mukabil Âd ve İrem ayrılarak İrem lafzından sonraki kelime İrem lafzının sıfatı olarak kabul edildiğinde kelimeye belde anlamı verildiği de görülmüştür. Bu minvalde âyette geçen (ذَاتِ الْعِمَادِ) ibaresi, İrem'in sıfatı olarak "sütunlu" anlamında yorumlandığında İrem'in sütunlu bir şehir olduğu ileri sürülmüştür. Bu hususta bazı tefsir eserlerinde aktarılan rivayetlerde İrem ismiyle olağanüstü bir şehri tasvir edilmektedir. Ne var ki söz konusu şehri gördüğünü söyleyen tek kişi Abdullah b. Kılâbe de şehri göstermeye gittiğinde ona ulaşamamıştır. Ne var ki devamındaki (الَّتِي لَمْ يُخْلَقْ مِثْلُهَا فِي الْبِلَادِ) âyetinde geçen "beldeler" ifadesi İrem'in şehir olduğu yönündeki iddiaları pekiştirmiş ve özellikle müteahhir dönemde İrem'in şehir olduğu kanısı yaygınlaşmıştır. Rivayetleri daha sistematik bir şekilde değerlendirmek üzere şu tabloda verileri toplamak mümkündür:

Tablo 1. Rivayetlerin İstatistiksel Durumu

	Müfessir	(إِرَمَ ذَاتِ الْعِمَادِ)	إِرَمَ	
1.	Mücâhid (ö. 103/721)	Kadim Âd kavmine	Kadim	Sifat
2.	Kâtâde (ö. 117/735)	Helak olan Âd kavmine	Helak olan	
3.	İbn Abbâs (ö. 68/687-688)			
4.	Dahhâk (ö. 105/723)			
5.	İbn İshâk (ö. 151/768)	Âd kavmine yani ataları İrem'e	Ata	İsim
6.	Mücâhid (ö. 103/721)	Âd kavmine yani İrem ümmetine	Ümmet	
7.	Mücâhid (ö. 103/721)	Âd kavmine yani	Kabile	

⁷⁰ İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, 14/343.

⁷¹ el-Hakka 69/7, 8.

8.	Kâtâde (ö. 117/735) >Saîd'den	İrem kabilesine		
9.	Kâtâde (ö. 117/735) >Ma'mer'den			
10.	Mukâtil b. Süleyman (ö. 150/767)			
11.	Taberî (ö. 310/923)			
12.	İbn Ebî Hâtim (ö. 397/938)			
13.	Zemahşerî (ö. 538/1144)			
14.	Begavî (ö. 516/1122)			
15.	İbn Kesîr (ö. 774/1373)			
16.	Saîd b. Müseyyeb (ö. 94/713)	Âd kavmine yani İrem şehrine: Dımaşk	Belde/yer adı	
17.	Ebû Saîd el-Makbürî (ö. 100/718-719)			
18.	İkrime (ö. 105/723)			
19.	Muhammed b. Kâ'b el-Kurazî (ö. 108/727 [?])	Âd kavmine yani İrem şehrine: İskenderiye		
20.	Begavî (ö. 516/1122)			
21.	Zemahşerî (ö. 538/1144)			
22.	İbnü'l-Cevzî (ö. 597/1201)			
23.	Ebû Hayyân el-Endelusî (ö. 745/1344)			

24.	Zemahşerî (ö. 538/1144)			Lakap
-----	-------------------------	--	--	-------

Müfessirlerin görüşleri mukayese edildiğinde erken dönemdeki âlimlerin daha çok kabile anlamına meylettiği ancak Mâturîdî ve sonrasında Mâverdî, Vâhidî, Begavî, Zemahşerî ve Râzî'nin hem kabile hem de belde anlamına gelen rivayetleri aktardığı görülür. Bundan sonraki tefsirlerde ise İrem kelimesinin ata, kabile ve belde anlamına geldiğine dair görüşlerin dile getirilmesine rağmen bazılarının tercihte bulunduğu tespit edilmiştir. Nitekim hem belde hem de kabile anlamını değerlendirmelerine rağmen İbnü'l-Cevzî belde; İbn Kesîr ise kabile anlamında tercihini dile getirmiştir. Diğer taraftan bazı tefsirlerde belde anlamı ile ilgili rivayete temas edilmiştir. Her hâlükarda müfessirlerin izahlarını daha çok kabile anlamı çerçevesinde gerçekleştirdiği görülmüştür. Bütün bunlara mukabil Ebû Hayyân el-Endelüsî cumhur ulemânın “şehir” anlamını tercih ettiğini ileri sürmüştür.⁷²

Gerek zikri geçen rivayet gerekse dilsel olarak (ذَاتِ الْعِمَادِ) âyetinin İrem kelimesine sıfat olarak kabul edilmesi, İrem kelimesinin belde anlamında yorumlanmasına neden olmuştur. Bununla birlikte Abullah b. Zübeyr'e isnâd edilen (بِعَادِ إِرَمَ) şeklindeki kıraata istinaden İrem lafzı, Âd'ın muzâfın ileyhi olarak kabul edildiğinde ibâre “İrem (şehri) halkının Âd'ına” şeklinde takdir edilerek yorumlanmış ve bu hususta (وَإِسْأَلِ الْقَرْيَةَ) “kente (halkına) sor”⁷³ âyetindeki kullanımla istişhad edilmiştir.⁷⁴ Ne var ki kelimeyle genel olarak şehrin kastedildiğini ileri sürenler özelde bunun hangi belde olduğu hususunda farklı görüşler ileri sürmüşlerdir. İrem kelimesinin “belde” anlamına göre (ذَاتِ الْعِمَادِ) âyetinin beldeye sıfat olmasına mukabil, kelime “kabile” anlamında yorumladığında kabileye sıfat olarak açıklanmıştır. (ذَاتِ الْعِمَادِ) ibaresi sütunlarının yüksekliğini ifade etmek üzere “sütunlu”, göçebe olup çadır kurduklarını ifade etmek için “çadır direkli, bedevi”, boyları direklere benzetilerek “uzun boylu” ve çok kuvvete sahip olduklarını

⁷² Ebû Hayyân el-Endelüsî, *Bahru'l-Muḥiṭ* (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1993), 8/464.

⁷³ Yûsuf 12/82.

⁷⁴ Zemahşerî, *el-Keşşâf an Ḥakâiki't-Tenzil ve Uyûni'l-Ekâvîl fi Vucûhi't-Tevîl*, 6/369.

belirtmek için “güçlü” olmak üzere dört farklı şekilde yorumlanmıştır.⁷⁵ Bu durum şu tabloda açıklanabilir:

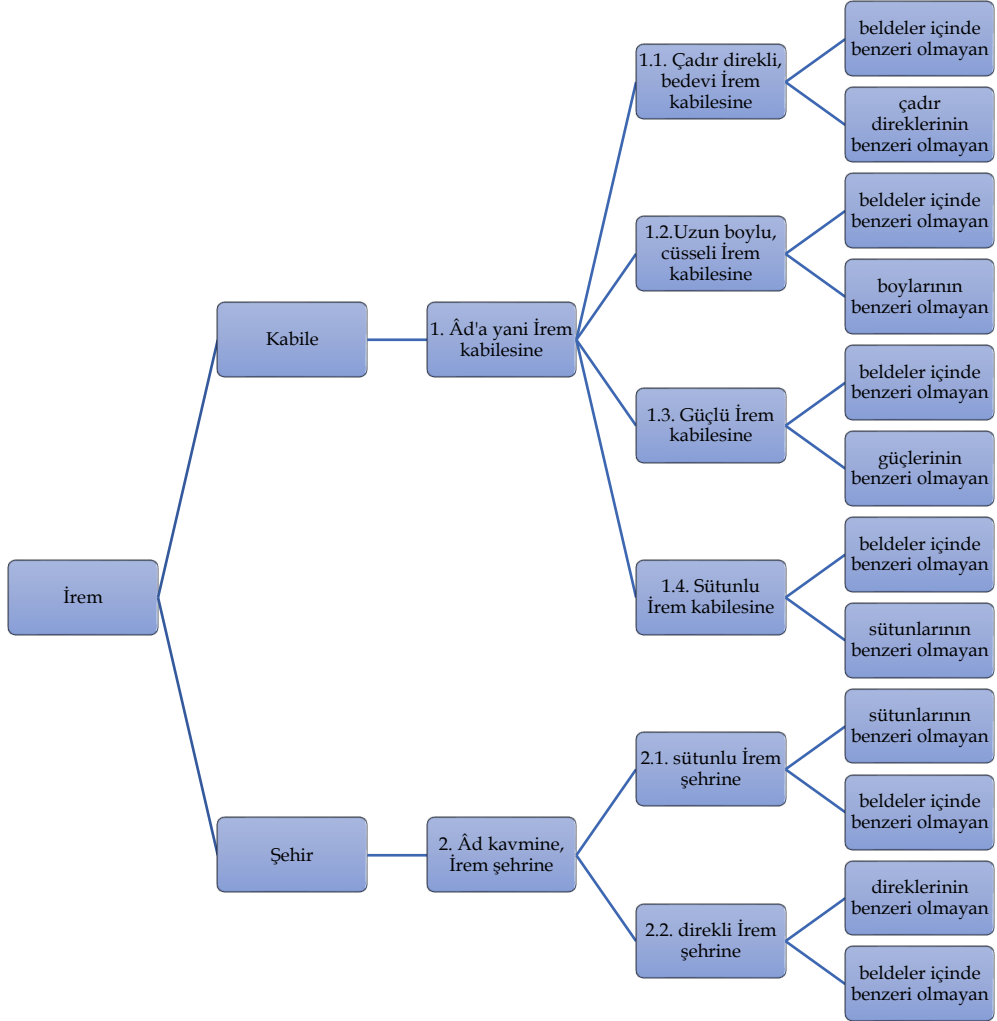
Tablo 2. (ذَاتِ الْعِمَادِ) Âyeti Hakkındaki Yorumlar

	Müfessir	(ذَاتِ الْعِمَادِ)
1.	İbn Abbâs (ö. 68/687-688)	Uzun boylu
2.	Mücâhid (ö. 103/721)	
3.	Ebû Ubeyde (ö. 209/824 [?])	
4.	Zeccâc (ö. 311/923)	
5.	Dahhâk (ö. 105/723)	Güçlü, kuvvetli
6.	Mücâhid (ö. 103/721)	Göçebe
7.	Kâtâde (ö. 117/735)>Saîd'den	
8.	Kâtâde (ö. 117/735)>Ma'mer'den	
9.	Ferrâ (ö. 207/822)	
10.	Taberî (ö. 310/923)	
11.	İbn Zeyd (ö. 71/690)	Sütunlu

Yedinci âyetteki (ذَاتِ الْعِمَادِ) ibaresi “sütunlu” olarak yorumlanırken sekizinci âyette zikredilen (الْبِلَادِ) ifadesi, İrem'in belde anlamı kapsamında “beldeler içinde benzeri kurulmamış olan İrem'e” olarak açıklanmıştır. Sekizinci âyette geçen (مِثْلَهَا) ibaresindeki zamir ise ya “İrem” lafzına ya da zamire daha yakın olan (الْعِمَادِ) kelimesine gönderilmektedir. İlkine göre anlam ya “beldeler içinde İrem kabilesinin bir benzeri yaratılmamıştır” ya da “beldeler içinde İrem şehrinin bir benzeri yaratılmamıştır” olur. İkincisine göre ise anlam ya “direklerinin benzeri olmayan” yahut “sütunlarının benzeri olmayan” şeklinde izah edilir.

⁷⁵ Taberî, *Câmi u'l-Beyân an Tevîli Âyi'l-Kurân*, 24/364-366; Vâhidî, *et-Tefsîru'l-Basîf*, 1340, 23/501; Zemahşerî, *el-Keşşâf an Haqâiki't-Tenzil ve Uyûni'l-Ekâvîl fi Vucûhi't-Tevîl*, 6/369.

Şekil 1. Âyetteki İbarelerin Muhtemel Anlamları

Tablo 3. Âyetteki İbarelerin Muhtemel Anlamları

Kabile	1.	Âd'a, yani beldeler içinde benzeri olmayan, çadır direkli (bedevi) İrem kabilesine
	2.	Âd'a, yani beldeler içinde çadır direklerinin (bedevi) benzeri olmayan İrem kabilesine
	3.	Âd'a, yani beldeler içinde benzeri olmayan, uzun boylu İrem kabilesine
	4.	Âd'a, yani beldeler içinde uzun boylarının benzeri olmayan İrem kabilesine
	5.	Âd'a, yani beldeler içinde benzeri olmayan, güçlü İrem kabilesine
	6.	Âd'a, yani beldeler içinde güçlerinin benzeri olmayan İrem kabilesine
	7.	Âd'a, yani beldeler içinde benzeri olmayan, sütunlu İrem kabilesine
	8.	Âd'a, yani beldeler içinde sütunlarının benzeri olmayan İrem kabilesine
Belde	9.	Âd'a, beldeler içinde benzeri olmayan, sütunlu İrem şehrine
	10.	Âd'a, beldeler içinde sütunlarının benzeri olmayan İrem şehrine
	11.	Âd'a, beldeler içinde benzeri olmayan, direkli İrem şehrine
	12.	Âd'a, beldeler içinde direklerinin benzeri olmayan İrem'e

Bu tablodaki muhtemel anlamlardan bir kısmı tefsir eserlerinde belirtilmiş olmasına rağmen bir kısmına hiç temas edilmemiştir. Ancak bazı rivayetlerin mukayeseli bir şekilde değerlendirilmesi neticesinde dilsel açıdan ihtimal dâhilindeki anlamları Tablo 3'te belirtildiği üzere toplamak mümkündür. Ancak bu ihtimaller kesin bir delile dayanmadığı müddetçe bağlayıcı olmayacaktır. Diğer taraftan âyetler hakkındaki kıraat farklılıklarının da anlama tesir

ettiği tespit edilmiştir. Bu minvalde âyetle ilgili tefsirlerde dikkat çeken bazı kıraat farklılıklarını şu şekilde yorumlamak mümkündür:⁷⁶

Tablo 4. Âyetle İlgili Kıraat Farklılıkları I

Kıraati	Okunuş Şekli	İ'râbı	Anlamı
Resmü'l-Mushaf	بِعَادِ إِرْمَ	İrem Âd'ın atf-1 beyânı	Âd'a yani İrem'e
Abdullah b. Zübeyr	بِعَادِ إِرْمَ	İrem Âd'ın muzâfın ileyhi (izâfet terkibi)	İrem'in Âd'ına (İrem şehri halkının Âd'ına)

Tablo 5. Âyetle İlgili Kıraat Farklılıkları II

بِعَادِ إِرْمَ ذَاتِ الْعِمَادِ		
ذَاتِ الْعِمَادِ	إِرْمَ	بِعَادِ
Şehrin Adı (Anlamı: Direkli/Sütunlu)	Alem (Alametlerin halkı)	Âd'a
Zâti'l-İmâd isimli şehrin alametler halkı olan Âd'a		

Tablo 6. Âyetle İlgili Kıraat Farklılıkları III

بِعَادِ أَرَمَ ذَاتِ الْعِمَادِ		
ذَاتِ الْعِمَادِ	أَرَمَ	بِعَادِ
Şehrin Adı (Anlamı: Direkli/Sütunlu)	(فَعَلَ رَيْكُ) cümlesinin bedeli olarak "küle çevirdi"	Âd'a
Zâti'l-İmâd şehrini küle çevirdiği Âd'a		

⁷⁶ Zemahşerî, *el-Keşşâf an Hâkâiki't-Tenzil ve Uyûni'l-Ekâvil fi Vucûhi't-Tevîl*, 6/368, 369.

Öte yandan Fecr sûresinin sekizinci âyetinde geçen “beldeler içinde” ibaresinin etkisiyle İrem kelimesinin yorumunda “belde” anlamına temayül edilmiştir. Ancak âyetin devamındaki “beldeler içinde” ibaresi İrem lafzını belde olarak kabul etmek için yeterli değildir. Bu hususta İrem lafzının belde manasına geldiğini desteklemek üzere (ذَاتِ الْعِمَادِ) âyetinin “sütunlu” olarak yorumlanması beklenir. Oysa bu ibareyi “sütunlu” olarak yorumlayanların sayısı azdır. Nitekim ibareyi “sütunlu” olarak açıklayan İbn Zeyd dahi İrem’in belde olduğunu iddia etmemiştir. Bilakis İbn Zeyd, Âd’ın Hûd’un (a.s.) kavmi olduğunu ve âyette yaşadıkları şehrin Ahkâf olarak belirtildiğine dikkat çekmiştir.⁷⁷ Bu durumda Âd kavmi İskenderiye veya Dımaşk’ta değil Hadramut’da Ahkâf bölgesinde yaşamış olmalıdır.⁷⁸

Abdullah b. Zübeyr’in (بِعَادِ إِرَمَ) şeklindeki kıraatine göre izâfet terkiibindeki “İrem” kelimesinin anlamı, (بِعَادِ أَهْلِ إِرَمَ) “İrem (şehrinin) halkının Âd’ına” olarak (أَهْلٍ) kelimesinin takdir edilmesi suretiyle belde anlamında izah edilmiştir. Hâlbuki Arapçada anlamdaki eksikliğe bağlı olarak lafız takdir edilmektedir. Burada (بِعَادِ إِرَمَ) izâfet terkiibi “kabile” olarak anlaşılmış olsaydı takdire mahal kalmadan ibarenin “İrem kabilesinin Âd’ı” şeklinde yorumlanması mümkün olabilirdi.

Esasında bu âyette yeryüzünde bozgunculuk çıkaranlarla ilgili olarak üç isme dikkat çekilir. Buna göre ilki Âd kavmi, ikincisi Semûd kavmi üçüncüsü ise Firavun’dur.⁷⁹ Bunlardan ilk ikisi için doğrudan kavimlerin isimleri zikredilmiş sonuncusunda ise sadece şahsın ismi vurgulanmıştır. İlk iki kavim her ne kadar soyları itibarıyla bir ataya dayansa da tarihte isimleri ile bilinen kavimlerdir. Daha önce ifade edildiği üzere Âd kavmi Hûd’un (a.s.) kavmi olup İrem lafzı ise âyette ayrı bir grup olarak değil Âd’a bağlı bir şekilde ifade edilmiştir.

Hz. Salih’in (a.s.) kavmi olan Semûd ise dağları oyup kendilerine ev inşa etmesi ile bilinir.⁸⁰ Semûd kelimesi Âd kelimesine atıf olup bu kelimenin Âd

⁷⁷ el-Ahkâf 46/21.

⁷⁸ Taberî, *Câmi’u’l-Beyân an Tevîli Âyi’l-Kurân*, 24/366.

⁷⁹ Mâturîdî, *Tevîlâtü’l-Kurân*, 17/189, 190.

⁸⁰ Mukâtil b. Süleyman, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, 4/688.

ile bağlantısı söz konusudur.⁸¹ Kur'ân'da Hz. Salih'in (a.s.) kavmi Semûd hakkında birçok âyet bulunur. Bu âyetlerde Semûd kavmi ya Firavun'la bir arada⁸² yahut Âd kavmi ile bir arada⁸³ ya da hem Âd hem de Hz. Nuh'un kavmi ile bir arada⁸⁴ zikredilir. Bu durum, kavimlerin ortak özelliklerini gösterdiği kadar birbiri ile bağlarına da işaret edebilir. Nitekim bu araştırmanın birinci başlığında, tefsirlerde geçen rivayetlerde İrem kelimesinin özel isim olması ile ilgili rivayetler ele alınırken Hz. Nuh'un oğlu Sam'ın oğlu olduğu rivayet edilen İrem'in soyundan gelmeleri açısından Semûd ve Âd kavmi arasındaki nesep ilişkisine dair bilgilere de temas edilmiştir. Ayrıca Necm sûresinde "ilk Âd" ibaresinin, rivayetlerden anlaşıldığı kadarı ile İrem olması muhtemeldir. Bu da İrem kelimesinin kabile anlamını destekler niteliktedir.

Diğer taraftan ülkenin hükümdarı için kullanılan Firavun kelimesi ise esas itibarıyla ismi zikredilmemesine rağmen isyankâr bir hükümdarı temsil etmektedir. Nitekim Firavun hakkındaki onuncu âyetteki (ذِي الْأُوتَادِ) ibaresi "orduları olan (askerinin çokluğu takdirinde)", "çadır kazıklı (kazık ve iplerle oyun oynamak üzere oyun yerleri yapan)" ve "kazıkla işkence yapan" olmak üzere üç farklı şekilde yorumlanmıştır.⁸⁵ İbn Abbâs âyetteki bu ibareyi "orduları olan" anlamında; Mücâhid ve Katâde çadır kazıklarından oyun alanları olan manasında; Sa'id b. Cübeyr (ö. 94/713 [?]) ve Mücâhid ise insanlara kazıkla işkence yapan anlamında açıklamıştır. Ayrıca Ebû Râfi' (ö. 40/660 [?]) Firavun'un hanımına kazıkla işkence yaptığı için bu şekilde nitelendiğini ileri sürmüştür.⁸⁶ Rivayete göre Firavun, hanımı için dört kazık yaptırıp üzerine değirmen taşı koyarak kadını ölüme terk etmiştir.⁸⁷ Nitekim

⁸¹ Ebu's-Suûd, *İrşâdu'l-Âkli's-Selîm* (Riyad: Mektebetü'r-Riyâdi'l-hadîsiyye, ty.), 5/529.

⁸² el-Burûc 85/18.

⁸³ el-Furkân 25/38; el-Ankebût 29/38; Fussilet 41/13; en-Necm 53/51; el-Hâkka 69/4.

⁸⁴ et-Tevbe 9/70; İbrâhim 14/9; el-Hac 22/42; el-Mü'min 40/31.

⁸⁵ İbn Ebî Hâtim, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, 10/3426, 3427; Taberî, *Câmi'u'l-Beyân an Tevîli Âyi'l-Kurân*, 24/370-373.

⁸⁶ Mukâtil b. Süleyman, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, 4/688, 689; Taberî, *Câmi'u'l-Beyân an Tevîli Âyi'l-Kurân*, 24/372.

⁸⁷ Begavî, *Meâlimu't-Tenzîl fî Tefsîri'l-Kurân*, 8/419; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, 14/345.

Kur'ân'da⁸⁸ da Firavun'un hanımının Firavun'un zulmünden dolayı Allah'a yakardığı zikredilir.⁸⁹

Her ne kadar âyetteki (ذِي الْأَوْتَادِ) ibaresinin anlamı konusunda farklı rivayetler bulunsa da nihâyetinde Firavun'un ordularının çokluğu, askerlerine ve diğer insanlara hatta hanımına kazıklarla işkence edecek kadar ileri gitmesi, kazıkları iplerle birlikte oyun amacıyla kullandırması dikkate alındığında Firavun dünyada askeri bir güç ve otoriteye ve türlü imkânlarla sahip olmasına rağmen bu nimetleri görmezden gelip Allah'ı inkârı, düzeni ifsâdı ve bu yüzden cezaya müstahak olmasıyla temayüz etmiştir.⁹⁰

Netice itibarıyla bahsi geçen her üç kavim de peygamberlerini yalanlamaları ve yeryüzünü ifsat etmeleri nedeniyle cezaya müstahak olmuşlardır. Ayrıca bu âyetlerin indirildiği dönemde Hz. Peygamber'in risaletini inkâr edenlere bir uyarı bulunur.⁹¹ Zira onlar her ne kadar kendilerinden önceki atalarının dini ile övünseler de peygamberlerini yalanlayan kavimlerin nasıl kötü bir sonla karşılaştıklarından ve övündükleri babalarının nasıl helak edildiklerinden haberdar olmaktadır. Böylece âyette Mekkelilerden daha güçlü olan bu kavimlerin inkârları nedeniyle nasıl azaba uğradıklarına dikkat çekilir.⁹² Böylelikle dil, hadis ve tarihle ilgili veriler değerlendirildiğinde âyette Âd, Semûd ve Firavun olmak üzere üç temel özneye işaret edildiği ve İrem lafzının Âd kelimesi ile aynı mevkide olduğu görülmektedir. İki kelime arasındaki ilişki muhakeme edildiğinde kelimenin ata, ümmet ve kabile anlamına geldiğine dair açıklamaların birbirini tamamlayıcı nitelikte olduğu tespit edilmektedir. Bu minvalde birbirinden farklı bu yorumların ortak bir anlam merkezinde gelişmiş olması muhtemeldir.

⁸⁸ et-Tahrîm 66/11.

⁸⁹ Begavî, *Meâlimu't-Tenzil fi Tefsiri'l-Kurân*, 8/420.

⁹⁰ İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kurâni'l-Azîm*, 14/345-346.

⁹¹ Mâturîdî, *Tevilâtu'l-Kurân*, 17/190.

⁹² Begavî, *Meâlimu't-Tenzil fi Tefsiri'l-Kurân*, 8/417; Vâhidî, *et-Tefsîru'l-Basîr*, 1340, 23/500.

Sonuç

Nüzûl dönemine yakın dönemlerde âyetlerle ilgili bilgi kaynaklarına daha kolay ulaşılabilirdi. Ancak Hz. Peygamber'den sonra gelişerek devam eden tefsir faaliyetleri esnasında özellikle tedvin döneminden sonra herhangi bir rivayetin senedinden ziyade muhtevası merkeze alınmıştır. Bu süreçte âyetler hakkındaki bazı bilgilerin geçerli delilleri bulunmamasına rağmen bu bilgiler yaygınlaşmışlardır. Yaygınlaşan bu yorumların bir süre sonra meşru bilgiler haline gelmesi, söz konusu yorumların sorgulanmasına mâni olmuştur. Her ne kadar âyetin belirli bir anlam ifade etmesi önem arz etse de bu anlamın sonradan yaygınlaşan değil en iyi ihtimalle nüzûl dönemine yakın olan bilgi kaynaklarından elde edilmesi beklenir. Bu aşamada erken dönemdeki anlamların bir kısmının tefsirin gelişim döneminden sonra çok dikkate alınmadığı görülmüştür. Bu araştırmada söz konusu soruna çözüm üretmek üzere yaygınlaşan bir bilginin erken dönemdeki izdüşümü üzerinde durulmuştur. Buna göre tefsirle ilgili rivayetler doküman inceleme, tarihi araştırma ve yorumlayıcı içerik analizi yöntemleri incelenmiştir.

Naklî ilimlerden biri olarak bilinen tefsir için sadece naklî yöntem yeterli olmamaktadır. Araştırma esnasında rivayetleri değerlendirmek üzere nazarî yöntemin imkânlarına müracaat edilmiştir. Bu hususta Fecr sûresindeki İrem kelimesi farklı açılardan incelenmiştir. Bu minvalde İrem hakkındaki ilk tartışma, kelimenin özel isim olup olmadığı hususundadır. Araştırmada her iki durumdaki manalar incelenmiş ve bu anlamlara dair yorumların kaynakları belirli kategorilere göre tasnif edilmiştir.

İrem lafzına dair sadece "şehir" ve "kabile" değil aynı zamanda kelimenin yapısı itibarıyla farklı yorumların da yapıldığı görülmüştür. Araştırmada İrem lafzının sonradan Arapçaya giren kelimelerden biri olmasına yönelik verilerin daha kuvvetli olduğu tespit edilmiştir. Bu minvalde kelimenin sıfat olmasına dair yorumlar öne çıkarılmamıştır. Buna mukabil İrem lafzı özel isim olarak kabul edildiğinde bu kelimenin kavmin atalarının, kabilelerinin ve beldelerinin ismi olmak üzere üç farklı şekilde yorumlandığı görülür. Burada kelimenin "ümme't" olarak ifade edilmesi de kabile ile ilgili yorumları desteklemiştir. Esasında kelimenin isim anlamlarından olan belde/şehir anlamının en son aşamada tercih edilmesi söz konusu olabilirdi. İrem hakkında aktarılan

rivayetlerde İrem'in bir şahsın ismi ve onun da Âd kavminin atası olduğuna dair bilgilere ulaşılmıştır. Üstelik bazı kaynaklarda İrem'in kavmin atası olmasına rağmen sonradan kabile için bu ismin tercih edildiği vurgulanmaktadır. Elbette kabileye verilen ismin şehir için de kullanılması mümkün olabilir ancak rivayetlerde temel anlam daha çok ataya bağlı olarak kabilenin de aynı isimle anıldığına yöneliktir. Ne var ki belde ile ilgili erken dönemden nakledilen çok sınırlı anlama rağmen tefsir eserlerinde İrem'in olağanüstü bir şehir olarak nitelendiğine dair rivayetlerin nakledilmesi, İrem lafzında "şehir" anlamının öne çıkmasına neden olmuştur. Âyetin devamında geçen "belde" ibaresi, bu anlamın daha vurgulu bir şekilde ifade edilmesiyle sonuçlanmıştır. Üstelik gelişim döneminden sonra telif edilen eserlerde her iki anlam da aktarılmış ve çoğunluğun "şehir" anlamını tercih ettiğine dikkat çekilmiştir. Oysa gelişim döneminden sonra "şehir" anlamına dair tercihlerin niceliksel olarak artması, erken dönemde itibar edilen tefsir kaynaklarının "kabile" anlamını tercih etmelerindeki gerekçeleri karşısında pek muteber kalmamaktadır. Her ne kadar İrem lafzı, tek bir âyette geçse de İrem ile birlikte zikredilen Semûd ve Firavun lafızlarının ortak geçtiği diğer âyetlerde Âd ve İrem arasındaki alaka ortaya çıkmaktadır. Bu hususta Necm sûresinde geçen "İlk Âd" ibaresinin rivayetlerle örtüşmesi İrem'in Âd kavmine atf-ı beyân olduğu yönündeki dilsel tercihi desteklemektedir. Ayrıca İrem lafzı, Âd kavmiyle tamamen aynı anlama gelmediğinden bedel değildir.

İrem kelimesinin ata, ümmet, kabile gibi anlamlarının birbirine yakın olmasına rağmen belde anlamı, bu anlamlardan daha farklı kalmaktadır. İrem'in görkemli bir belde olduğuna dair aktarılan rivayetlerin hakikat ifade etmesi sorunlu görülmektedir. Ayrıca rivayetlerde bu kadar görkemli beldenin nerede olduğu hususunda da bir birlik söz konusu değildir. Bütün bunların yanı sıra Kur'ân'da Hûd'un yaşadığı bölge için Ahkâf ismi zikredilir. Dolayısıyla onların yaşadığı belde için İrem gibi bir başka isim aramaya ihtiyaç duyulmamaktadır.

Öte yandan âyette Âd, Semûd ve Firavun olmak üzere bozgunculuk yapan üç isme işaret edilir. Bunlar arasında atıf olmasına rağmen İrem lafzı atıfsız bir şekilde Âd'a bağlı olarak ifade edilmiştir. Yeryüzünde bozgunculuk çıkardıkları için azabı hak edenlerin en azından bir ya da daha fazla kimseden oluşan insan topluluğu olması beklenir. Nitekim Âd kavminin yaşadığı belde

Kur'ân'da zikredildiğinden İrem lafzının yeniden aynı kavmin beldesi olarak ifade edilmesinden ziyade kelimeye "kabile" anlamını açıklayıcı bir mana yüklenmesi muhtemeldir. Âyetin devamına bağlı yapılan yorumlar "kabile" anlamını pekiştirmektedir.

Netice itibarıyla Hz. Hûd'un Âd kavmi hakkındaki âyetler ve rivayetler, onların çok güçlü olduklarını gösterir. Rivayetlerde bu kavmin, İrem isimli ataları ile bağı ortaya koyulmuş ve atalarından ziyade kabilelerinin daha fazla tanındığı görülmüştür. Nüzûl ortamındaki muhataplar tamamen vakıf olmasalar da bu kabileden bir şekilde haberdardır. Kavmin yaşadığı bölgeye, kavme nispetle aynı ismin verilmesi suretiyle İrem'e belde anlamının yüklenmesi ise delile muhtaç küçük bir ihtimalden ibarettir. Sonuç olarak âyetin bağlamı ve rivayetler değerlendirildiğinde, İrem lafzının kabileyi ifade ettiğine dair yorum daha muteber olabilir.

Kaynakça

- Ahmed Muhtar 'Umer. *el-Mu'cemu'l-Mevsu'î li Elfâzi'l-Çurâni'l-Kerîm ve Delâletihî*. Riyad: Mu'essesetu'r-Turâs, 2002.
- Baş, Türker - Akturan, Ulun. *Sosyal Bilimlerde Bilgisayar Destekli Nitel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2017.
- Begavî. *Me'âlimu't-Tenzîl fi Tefsîri'l-Çurân*. thk. Muhammed Abdullah en-Nemr vd. 8 Cilt. Riyad: Dâru Taybe, 1412.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail. *Şahîhu'l-Buhârî*. Riyad: Beytü'l-Efkârî'd-Devliyye, 1998.
- Cevherî, İsmail b. Hammâd el-. *eş-Şihâh*. thk. Ahmed Abdulgafûr Attâr. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-İlmi li'l-Melâyîn, 1984.
- Coşkun, Muhammed. "Aksâmu'l-Kur'ân: 98/Fecr, 1-14. Âyetleri Örneğinde Yemin İfadelerinin Anlaşılması ve Tercüme Edilmesi". *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 46 (2014), 37-68.
- Creswell, John W. *Nitel Araştırma Yöntemleri: Beş Yaklaşım Göre Nitel Araştırma ve Araştırma Deseni*. çev. Mesut Bütün vd. Ankara: Siyasal Kitabevi, 2018.

- Dereli, Muhammet Vehbi. *Tefsirde Yanılgı Sebepleri ve Bunlardan Korunma Yolları*. Ankara: Gece Kitaplığı, 2014.
- Ebû Hayyân el-Endelusî. *Bahru'l-Muħiṭ*. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1993.
- Ebu's-Suûd. *İrşâdu'l-Âkli's-Selîm*. 5 Cilt. Riyad: Mektebetü'r-Riyâdî'l-hadîsiyye, ty.
- el-Mâverdî. *en-Nuket ve'l-Uyûn*. thk. es-Seyyid b. Abdulmaksud b. Abdurrahim. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, ty.
- Ezherî, Muhammed b. Ahmed. *Tehzîbu'l-Luġa*. 15 Cilt. Kahire: Dâru'l-Kitâbî'l-Arabî, 1967.
- Gezer, Süleyman. "Fecr Sûresinin 27-30. Âyetlerinin (Nefs-i Mutmainne) Anlaşılma Sorunları Üzerine". *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 14/28 (Şubat 2015), 49-60.
- Glidden, Harold W. "Koranic Iram, Legendary and Historical". *Bulletin of the American Schools of Oriental Research* 73 (1939), 13-15.
- Halîl b. Ahmed. *Kitâbu'l-Ayn*. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2003.
- Ḥasen el-Muştafavî. *et-Taḥkîk fî Kelimâti'l-Ḳurâni'l-Kerîm*. 14 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2009.
- İbn Dureyd. *Cemheratu'l-Luġa*. thk. Remzî Munîr Be'albekî. Beyrut: Dâru'l-İlmi lî'l-Melâyîn, 1987.
- İbn Ebî Hâtim. *Tefsîru'l-Ḳurâni'l-Azîm*. thk. Es'ad Muhammed et-Tayyib. 10 Cilt. Riyad: Mektebetu Nizâr Mustafa el-Baz, 1997.
- İbn Fâris. *Mu'cemu Meḳâyisi'l-Luġa*. thk. Abdusselam Muhammed Harun. 6 Cilt. Dımaşk: Dâru'l-Fikr, 1979.
- İbn Haldûn. *Mukaddimetu İbn Haldûn*. thk. Ali Abdolvâhid Vâfî. Mısır: Nehdatü Mısır, 2013.
- İbn Kesîr. *Tefsîru'l-Ḳurâni'l-Azîm*. thk. Mustafa Seyyid Muhammed vd. 15 Cilt. Kahire: Müessesetü Kurtuba; Mektebetu Evladî's-Şeyh lî't-Türas, 2000.

- İbn Manzûr. *Lisānu'l-Arab*. thk. Abdullah Aliyyu'l-Kebîr vd. 6 Cilt. Kahire: Dâru'l-Me'ârif, ts.
- İbn Sa'd. *Kitābu't-Tabakât*. thk. Ali Muhammed Ömer. 11 Cilt. Kahire: Mektebetu'l-Hancî, 2001.
- İbnü'l-Cevzî. *Zādu'l-Mesîr*. 9 Cilt. Beyrut: Mektebetü'l-İslâmî, 1984.
- Mâturîdî. *Te'vîlātu'l-Kur'ân*. thk. Ahmed Vanlıoğlu - Bekir Topaloğlu. 17 Cilt. İstanbul: Mizan Yayınevi, 2010.
- Mukātil b. Süleyman. *Tefsîru Mukātil b. Suleymân*. thk. Abdullah Mahmûd Şehâte. 5 Cilt. Beyrut: Müessesetü't-Târîhi'l-Arabî, 2002.
- Mücâhid b. Cebr. *Tefsîru Mucâhid*. thk. Muhammed Abdusselam Ebu'n-Nîl. Mısır: Daru'l-Fikri'l-İslâmî el-Hadîse, 1989.
- Nesâî. *es-Sünenü'l-Kübra*. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2001.
- Neuenkirchen, Paul. "Biblical Elements in Koran 89, 6-8 and Its Exegeses: A New Interpretation of 'Iram of the Pillars'". *Arabica* 60/6 (2013), 651-700.
- Râgıb el-İsfehânî. *el-Mufredât fî Ğarîbi'l-Kur'ân*. thk. Muhammed Seyyid Keylânî. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, t.y.
- Râzî, Fahreddin. *Mefâtihu'l-Ġayb*. 32 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikir, 1981.
- Rubey'î, Fâdıl. *İram Zâti'l-İmâd: Min Mekke ilâ Urşelîm el-Bahs ani'l-Cenne*. Beyrut: er-Reyyis li'l-Kütüb ve'n-Neşr, 2000.
- Sâhib b. Abbâd. *el-Muḥiṭ fî'l-Luġa*. thk. Muhammed Hasan Âli Yâsin. 11 Cilt. Beyrut: Âlemu'l-Kütüb, 1994.
- Sevinç, Sümeyye. *İbn Haldûn'da Tarih, Toplum ve Kur'ân*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Vakfı Yayınları, 2021.
- Sülün, Murat. "Nefs-i Mutmainne Âyetine Yeni Bir Yaklaşım". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 50/1 (2009), 1-24.
- Taberî, Muhammed b. Cerîr. *Câmi'u'l-Beyân an Tevîli Âyi'l-Kur'ân*. thk. Abdulmuhsin Türkî. Kahire: Dâru Hecr, 2001.

- Taberî, Muhammed b. Cerîr. *Târîhu'l-Umem ve'l-Mulûk. thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim*. 11 Cilt. Mısır: Dâru'l-Me'ârif, 1961.
- Tok, Fatih. "Kur'ân'da Geceye Dair Kavramlar ve Eylemler". *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 24/1 (2020), 141-165.
- Uzun, Ayşe. "Tefsirde Tahsis: Mukâtil b. Süleyman'ın Kitâb-ı Mukaddes'in Tahrifine Dair Âyetleri Hz. Muhammed'in Tebşiri Özelinde Yorumlaması". *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 25/3 (2021), 1001-1020.
- Vâhidî. *et-Tefsîru'l-Basît*. 25 Cilt. Riyad: Câmiatu'l-İmâm Muhammed, 1340.
- Zemahşerî, Ebû'l Kâsım Cârullah Mahmûd b. Ömer. *el-Keşşâf an Hâkâiki't-Tenzil ve Uyûni'l-Ekâvîl fî Vucûhi't-Tevîl*. thk. Adil Ahmed Abdulmevcud - Ali Muhammed Mu'avvad. 6 Cilt. Riyad: Mektebetü'l-Ubeykân, 1998.